

Чыныкеева Г.Э., Жоошбекова А.Р.

**КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫК ӨНҮГҮҮ
ЖАНА АЗЫРКЫ МЕЗГИЛДЕГИ КООМДОГУ ӨЗГӨРҮҮГӨ БОЛГОН
КЫРГЫЗДАРДЫН КӨЗ КАРАШЫ
(Жалал-Абад облусундагы этносоциологиялык материалдардын негизинде)**

Чыныкеева Г.Э., Жоошбекова А.Р.

**ВЗГЛЯД КЫРГЫЗОВ НА ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ
РАЗВИТИЕ НА ЮГЕ КЫРГЫЗСТАНА И НА ИЗМЕНЕНИЯ В ОБЩЕСТВЕ В
НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ
(на основе этносоциологических материалов Джалалабадской области)**

G.E. Chynykeeva, A.R. Zhooshbekova

**THE VIEW OF KYRGYZ PEOPLE ON ETHNO-DEMOGRAPHIC
DEVELOPMENT IN THE SOUTH OF KYRGYZSTAN
AND THE CHANGES IN SOCIETY AT THE PRESENT TIME
(based on materials of ethno-sociological Zhalalabad region)**

УДК: 958.43

Южный регион Кыргызстана, а из них Жалал-Абадская область, традиционно считается одной из богатых ресурсами областей. В данной статье опираясь на фактические данные дается общая характеристика современной этнодемографической ситуации и результаты этносоциологического исследования Жалал-Абадской области Кыргызской Республики.

The south region of Kyrgyzstan especially Jalalabad oblast, is traditionally considered one the richest resources of oblasts. This article deals with the debased on the actual data gives general characteristic of modern ethnodemographic situation of Jalalabad oblast of Kyrgyz Republic.

Кыргыз Республикасынын түштүк региону, анын ичинде Жалал-Абад областы, салттуу түрдө ресурстарга бай областтардын бири болуп саналат. Бул макалада фактылык маалыматтарга таянып, Кыргыз Республикасынын Жалал-Абад областындагы учурдагы этнодемографиялык кырдаалга жана этносоциологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыгына жалпы мүнөздөмө берилет.

СССР кулагандан кийин Кыргызстан оор кырдаалды башынан кечирип, базар экономикасына негизделген демократиялык өнүгүү жолуна багыт алды. Базар экономикасына өтүү, кардиналдуу социалдык-экономикалык жана саясий реформалардын жүрүшү, өлкөдөгү социалдык-экономикалык туруксуздук Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгүнөн кийинки жылдары анын калкынын өнүгүү динамикасына жана мүнөзүнө чечкиндүү таасир тийгизе алды. Кыргызстанда базар мамилелерине өтүү терең жана оор экономикалык кризис шарттары менен коштолгон. Өткөөл мезгил Кыргызстандагы коомдук жашоонун бардык тармактарына өз таасирин тийгизген. Ошондуктан учурда республикадагы этнодемографиялык процесстерди терең жана ар тараптуу изилдөө актуалдуу болуп саналат.

Облустун аймагы 8 административдик-аймактык райондорго бөлүнөт: Аксы, Ала-Бука, Базар-Коргон, Ноокен, Сузак, Тогуз-Торо, Токтогул жана Чаткал. Облуста 7 шаар, 66 айылдык округ, 7 шаар тибиндеги поселок, 3 поселок, 420 айылдардагы калктуу пункттар, 32418 чарчы км. жалпы аянт, 1 чарчы км. калктын жыштыгы – 29 адам, анын ичинен шаар калкы 22,6% жана 1999-2009-жылга калктын жылдык өсүүсү 1,5% түздү. Облустун административдик борбору – Жалал-Абад шаары. [1, с.10.]

1989-жана 1999-жылдардын аралыгында Жалал-Абад облусунун калкынын саны 17% гана өстү, башкача айтканда, облустагы калктын санынын динамикасына көңүл бурсак, 1989-жылы 743279 адамды түзгөн. 1999-жылы 24-мартта өткөрүлгөн Биринчи Улуттук каттоо боюнча 869259 адамды түзүп, 125980 адамга өскөн. Ал эми 2009-жылы 24-мартта өткөн Экинчи калкты жана турак-жай фондун каттоо маалыматтары боюнча 1009889 адамды түздү. Демек, 1999-жылга салыштырмалуу 140630 адамга өскөн. Аны төмөнкү таблица тастыктайт. [2, с.10.]

Учурда Жалал-Абад облусунун аймагында 80 ден ашуун улуттун өкүлдөрү жашайт. Көптөгөн миграциялык процесстердин жана түзүлгөн демографиялык кырдаалдын натыйжасында, жыйырма жыл ичинде облустун улуттук курамында белгилүү өзгөрүүлөр болуп өттү. Кыргыздар 1989-жылгы 452868 болсо, 1999-жылы 607036 адамды, ал эми 2009-жылы 725321 адамды түздү. Демек, 1989-жылга карата 1999-жылы 154,2 миң адамга (154168) же 34% өстү, ал эми 2009-жылы 1999-жылга карата 118,2 миң адамга (118285) өстү. [3, с.10.]

Облуста саны боюнча экинчи орунда өзбектер турат. Алар 1989-жылы 175705 адам болсо, 1999-жылы 212030 адам болду, 2009-жылы 250748 адам

болду, башкача айтканда, 1999-жылы 36,3 миң адамга (36325) же 21% өссө, 2009-жылы 38,7 миң адамга (38718) дагы өстү.

Кыргызстандын түштүгүндөгү Жалал-Абад облусунун көп улуттуу калкы этнодемографиялык жактан көптөгөн өзгөрүүлөргө дуушар болду. Калктын санынын динамикасына табыгый өсүү жана миграция чоң таасирин тийгизди.

Облустун калкы демографиялык жактан салыштырмалуу жаш. Себеби калктын курамында жаш балдардын жана өспүрүмдөрдүн санынын көптүгү байкалды (359614 адам). Эмгекке жарамдуулуктан жогорку калктын саны (65339 адам). Жыныстардын ортосундагы дисбаланс жокко эсе. Ал эми эмгекке жарамдуу калк (584936).

Кыргызстандын түштүгүндөгү тоолуу субаймактардын этникалык курамы моноэтникалык түзүмгө ээ болууда. Ал эми түздүктүү субаймактарында полиэтникалык мүнөз сакталууда. Экинчиден, 1999-жылга чейин калктын улуттук курамында орустар экинчи орунда болсо, 2009-жылга карай өзбектер экинчи орунга чыкты.

Жалпысынан, Жалал-Абад облусунда биз изилдеген мезгилде калктын этникалык курамында кыргыздардын жана өзбектердин үлүшү жогорулады. Өзгөчө шаарларда жана райондордун борборлорунда көбөйдү. Славян элдеринин саны башка Борбордук Азия мамлекеттери сыяктуу эле жылдан жылга азайууда жана бул тенденция улана бермекчи. Миграциянын таасири сезилээрлик болгону менен башка аз сандуу этностор мурдагыдай эле областтын аймагында жашап, анын көп улуттуу калкын түзүүдө.

Келечекте өзбектер жана тажиктер менен кыргыздардын ортосунда этносаясий туруктуулугун сактоого жана мамиле түзүүгө туура келет. Бирок, өзгөчө биз изилдөөгө алган түштүк региондорунда мамлекетибиздин улуттар аралык мамилелерди чечүүдө, аларды жөнгө салууда алсыздыгын 1999, 2010-жылдардагы улуттар аралык чыр-чатактар толук тастыктады.

Коомубуз, өлкөбүз, мекендештер, алардын жашоого көз караштары, талаптары, керектөөлөрү, кызыгуулары, баалуулуктары түрдүү факторлорго байланыштуу дайыма өсүп, өнүгүп, өзгөрүүдө. Технологиялык жана илимий ачылыштар, өнүгүүлөр коомдун ар тарабында өзгөчө өндүрүштө өзгөрүү жаратты.

Кыргыздардын азыркы мезгилдеги коомдогу болгон өзгөрүүлөргө болгон көз карашы таптакыр өзгөрдү жана ал маселе өзгөчө изилденди. Изилдөөнүн негизги булагы болуп Жалал-Абад шаарындагы жана Базар-Коргон районундагы Акман айылындагы жүргүзүлгөн этносоциологиялык изилдөөнүн материалдары эсептелди.

Изилдөөнүн жүрүшүндө облустагы калктын демографиялык, экономикалык жана социалдык абалы толугу менен анализденет. Постсоветтик

мезгилде облуста этнодемографиялык абал, анын ичинде миграциялык процесстер активдешкен. Калктын табыгый өсүүсүн эске албаганда, миграциялык процесстер калктын санына түздөн-түз таасирин тийгизген жана бир топ негативдүү социалдык жана демографиялык кесепеттерге алып келген. Атап айтканда, толук үй-бүлөлөрдүн бузулушуна жана толук эмес үй-бүлөлөрдүн, дистанттык үй-бүлөлөрдүн пайда болушуна, төрөлүүнүн азайышына, өлүмдүн көбөйүшүнө таасирин тийгизген.

Жүргүзүлгөн этносоциологиялык изилдөө иргеп алуучулук мүнөзгө ээ болуп, 2009-жылдын жаз жана күз айларында жүргүзүлдү. Бул изилдөөлөрдө кыргыздар үчүн тандап алуу көп тепкичтүү, стратификацияланган жана өкүлчүлүк принциптеринде түзүлдү. Изилдөөлөрдүн жүрүшүндө стационардык базалык этносоциологиялык изилдөөлөр жүргүзүлдү. Этносоциологиялык изилдөө жүргүзүү үчүн белгилүү объекттер тандалып алынып, атайын программа түзүлдү. Мында облустагы аймактын бардык калкы изилденген жок, белгилүү гана калктык пункттар алынды [4, с.122-132].

Бул тандоо изилдөө темасына ылайык аныкталды. Облустагы тарыхый-этнографиялык зоналарга жана субаймактар боюнча райондорду бөлүштүрүп алуу негизги фактор болуп эсептелди. Акман айылында 11503 адам жашайт. Анын ичинен 11360 адам кыргыз (98,7%) жана 60 (0,5%) – өзбектер. Райондун борбору Базар-Коргонго чейин 30 км., ал эми Жалал-Абад шаарына чейин 80 км. алыстыкта жайгашкан.

Анкета адамдын демографиялык жана социалдык портретин берүүчү маалыматтарды алууга мүмкүнчүлүк берет. Алар: жынысы, курагы, билими, кесиби жана ишкердүүлүк чөйрөсү. Сурамжылоо ыкмасы учурда этносоциологиялык изилдөөнүн негизги ыкмасы болуп саналат. Анын кеңири таралуусунун негизги себептеринин бири – бул объективдүү да, субъективдүү да мүнөздөгү ишеничтүү маалыматтарды алууга болуп саналгандыгында [5, с.224.].

Таблица №3.

«Өзүңүздүн материалдык абалыңызга канааттансызбы?» (% менен) [6.]

Жооптор	Жалал-Абад шаары	Акман айылы	Жалал-Абад облусу
Ооба	45,4	41,3	43
Жок	54,5	58,6	57

Таблицада көрүнүп тургандай, Жалал-Абад облусу боюнча сурамжылангандардын 57% материалдык абалына канааттанбайт. Жалал-Абад шаарына караганда өздөрүнүн материалдык абалына Базар-Коргон районундагы Акман айылынын тургундарынын 58,6% канааттанбайт. Мындан учурда шаарга караганда айылдыктардын материалдык абалынын начарлыгы жана жашоо шарттарынын оорлугу көрүнүп турат. Ошондуктан төмөнкү

материалдар Жалал-Абад облусунун айыл калкынын жашоо-турмуш абалын тереңирээк билүү үчүн биз изилдөөгө тандап алган Базар-Коргон районундагы Акман айылынын тургундарынын жоопторуна таяндык.

“Өзүңүздүн материалдык абалыңызга канааттанасызбы?” деген суроого Базар-Коргон районунун Акман айылынын жынысы боюнча да сурамжыланды. Өзүнүн материалдык абалына Акман айылынан суралган эркектердин 39,6%, ал эми аялдардын 60,3% канааттанбайт. Аялдар ички үй-бүлөлүк материалдык чыгымдарды жана кирешелерди көбүрөөк анализдейт болуш керек, ошондуктан алардын арасында финансылык абалга нааразылар көп.

Өзүнүн үй-бүлө ичиндеги материалдык абалына баа берүү биз иликтеген адамдардын жаш курактары боюнча айырмаланат. Өзүнүн материалдык абалына канааттанбагандардын эң көбү 21-25 жаштагылар. 21-25 жаш курагындагы сурамжыландыгандардын 27,2% жана 26-29 жаштагы 21,8% материалдык абалына канааттанбагандыгын билдирген. Бул жаш курагындагы адамдар билим алып жаткан же белгилүү бир кесиптик даярдыгы бар жаштар. Алардын көпчүлүгү алган квалификациясы боюнча иштей алышпайт, анткени жумуш жок, же окуп жатканда контракт төлөө менен материалдык кошумча кыйынчылыктарга туш келгендер. Улуу муундагы курактагы суралгандардын ичинде өзүнүн материалдык абалына топук кылгандар көбүрөөк. Алар алган аз нерсени да сарамжал сарптаганга тарбияланган муундун өкүлдөрү.

“Өзүңүздүн материалдык абалыңызга канааттанасызбы?” деген суроого Базар-Коргон районундагы Акман айылы боюнча жооп бергендер үй-бүлөлүк абалы боюнча алып карадык. Анда үй-бүлөлүүлөрдүн 69% материалдык абалына канааттанат жана 52,6% канааттанбайт. Жашап жаткан материалдык шарттарын суралган үй-бүлөлүү адамдардын жарымынан көбү жактырышпайт. Анткени, балдарды бала-бакчага, мектепке орнотуу, окутуу, аларга шарт түзүп берүү абдан көп каражаттарды талап кылат. Үй-бүлө кура электер үчүн мындай проблемалар жок болгондуктан алардын ичинен жашоо-шартына нааразылардын саны салыштырмалуу азыраак.

Суралгандардын билим деңгээли өзүнүн материалдык абалына баа берүүдө чоң роль ойнойт. Жогорку билимдүүлөрдүн ичинде жашоо абалын жакшы деп баалагандардын саны 40% түзсө, начар деп эсептегендери 31,3% түздү. Булар негизинен айыл интеллигенциясы жана администрациясы көпчүлүк азык-түлүктү жерден өздөрүнө камдап алууга жетишкен жана айлык алган адамдар айылда жакшы жашашат. Жогорку билимдүүлөрдүн ичинде материалдык абалына канааттанбагандары башка шаарларга, мамлекеттерге иштеп келүүгө багытталышкан, анткени тил билишет, мобилдүү, жаны

шарттарга адаптацияланып кетүүгө мүмкүнчүлүктөрү билими жокторго караганда кенен.

Рынок экономикасынын, ааламдашуунун шартында адамдардын жашоо шарты өздөрүнүн аракетине байланыштуу болуп калды. Ошондуктан суралгандардын арасында жашоо деңгээлин жогорулатуу үчүн көп иштөө (51,3%), жеке ишкана ачуу (21,6%) сыяктуу жооптор көп тандалды. Жаңы шартка ылайык келген адистиктерге өткөн учурлар Жалал-Абад өрөөнүндө абдан көп учурайт. Сурамжыландыгандардын 12,6% квалификациясын жогорулатуу же адистигин өзгөртүү менен жашоо шартын жакшыртууну көздөшөт. Учурда коомубуз абдан саясатташып кетти. Кээ бир саясатчылар өзгөчө жаштарды өздөрүнүн саясий пландарын ишке ашыруу үчүн колдонуп, аларга акча төлөп берип жатканын угуп эле жүрөбүз. Кээ бир адамдар сезондуу саясий акцияларга катышуу менен жашап калышты. Мындай иштерге катышкандардын көпчүлүгү жумушсуздар, жаштар. Ушул категориядагы адамдардын көбү башка жакка кетүүгө багытталган..

Биздин изилдөөлөр көрсөткөндөй, бакубат жашоонун негизги шартын суралгандардын эң көбү (68,2%) эмгектенүү менен байланыштырышат. Жакшы жашоо үчүн абдан көп иштөө керектигин шаардыктарга караганда айыл тургундары көбүрөөк белгилешет. Суралгандардын үчтөн бири бакубат жашоо үчүн жогору жактарда тааныш болуу керек деп эсептешет. Бул биздин реалдуулукту көрсөтүп турган сандар, анткени жашообуздун бардык чөйрөлөрүндө коррупция терең бутак жайганы эч кимге жашыруун эмес. Азыркы ааламдашуунун, информациялык технологиялар өнүккөн шартта бардык нерседен кабардар болуу керек экенин Жалал-Абад шаарынан суралгандардын ондон бири, Акмандыктардын бештен биринен көбү айтышкан. Сыртка чыкканда көбүнчө орус тилинен кыйналгандыктан, суралгандардын 1,4% орус тилин мыкты билүү бакубат жашоого мүмкүнчүлүктөрдү көбөйтөт деп эсептешет. Шаар тургундарынын ичинде орус тилин мыкты билүү керектигин белгилегендердин саны айылдыктарга караганда көбүрөөк. Кыргыз тилин мыкты билүү жашоону жакшыртууга абдан аз таасир этүүсү өкүндүрбөй койбойт. Кыргыздар үрп-адаттарга башка кошуна этносторго караганда абдан көп каражат жумшашаары белгилүү. Мындай чыгымдарды азайтуу жашоо шартты жакшыртууга аз да болсо таасир этээрин 3,2% шаар тургундары, 3,8% айылдык суралгандар белгилешти.

Облус боюнча 53,2% суралгандар “баары эле жаман эмес, жакында жакшы болот” деп жашоого оптимисттик көз караш менен карашкан. Ошондой эле 35,7% суралгандар “жашоо кыйын, бирок чыдаса болот” деп билдиришкен. Азыркы базар экономикасынын шарттары элди кааласа-каалабаса чыдоого, оор жагдайдан жол таап, чыгып кетүүгө үйрөттү. Оор социалдык-экономикалык абал, саясий стабилсиздик дээрлик бардык элге жакпаган көрүнүш.

Элдин тынчтыкта жашоосу, ага умтулуусу, жакшы жашоого оптимисттик көз карашы албетте кубантат.

“Азыркы учурда “жакшы жашоо” деген сиз үчүн эмне?” деген суроого облус боюнча айылдарда да, шаарда да биригип, бардык нерседен камсыз болуу – бул “жакшы жашоо” деп 40,8% сурамжылангандар эсептешет. 40,4% суралгандар жакшы үй-бүлөлүү болуу деп эсептешет. Чындыгында адам баласынын жашоосу үй-бүлөдө бекемделет жана экономикалык жактан камсыз болуу негизги орунда турат.

“Азыркы турмушта сизге эмне жагат?” деген суроо берилди. Сурамжылангандардын 30,5% азыркы турмушта рынок мамилелеринин өнүгүүсү жана жеке менчикти колдоо жаккандыгын белгилешти. Белгилеп кетчү нерсе, шаарда 39% рынок мамилелеринин жаккандыгын белгилешсе, айыл калкы 37,8% жеке менчикти колдошкон. Мындай жыйынтык айыл жергесинде жер иштетүүчүлүккө байланыштуу, ал эми шаарда негизинен соода мамилелери өнүккөндүгү менен түшүндүрүлөт. “Эч нерсе жакпайт” деп 18,3% сурамжылангандар белгилеген.

“Сиздин оюнуз боюнча Кыргызстанда кайсы социалдык проблемалар курчуду?” деген суроого Кыргызстандын бардык аймактары сыяктуу эле облустагы сурамжылангандардын 61,6% жумушсуздуктун өскөндүгүн белгилешти. Себеби эмгекке жарамдуу калктын көпчүлүгү жумуш издеп жаткандарды түзөт. Анын натыйжасында акча табуу үчүн чет мамлекеттерге агылуусу токтобой келет. Сурамжылангандардын 15,5% пенсия, жөлөкпул (пособие), айлык акы төмөн деп белгилешкен. Себеби, кийинки катмар эмгекке жарамдууларга чейинки жана улгайган курактагы калк болуп саналат. Чындыгында алар мамлекеттин каржылоосуна муктаж. 5,4% сурамжылануучу оор экономикалык абалды жана калктын сыртка миграциясынын күчөшүн көрсөтүшкөн. 5,2% сурамжылануучу кылмыштуулукту жана коррупцияны көрсөткөн. Кыргызстандын түштүгүндөгү субаймактар жер иштетүүчүлүккө көбүрөөк басым жасашат. Өзгөчө багбанчылык азыркы кыйын социалдык-экономикалык кырдаалда жашоого көмөктөшөөрүн сурамжылангандардын 33,2% билдиришкен.

Эгемендүүлүктүн шарапаты менен Кыргызстандагы, анын ичинде өзгөчө түштүк эли саясатташып кетти. Бир да саясий окуяны унутта калтырышпайт жана ага кайдыгер карашпайт. Чындыгында түштүктүн өнүккөнү, бүтүндөй Кыргызстандын өнүккөнү. Себеби, Кыргызстандын түштүгүндө адам ресурсу, эмгек ресурсу, өнөр-жай жана айыл чарба ресурсу топтоштурулган жана бир кыйла алдыда турат. Ошондуктан сурамжылангандардын 51,5% “өлкөдө тартипти калыбына келтирүү керек” деп жооп

беришкен жана аны менен бийлик башындагы “аткаминерлерге” ишенбөөчүлүк билдиришкен. 29,6% сурамжылангандар “рынок мамилелерин өнүктүрүү керек” деп жооп беришкен.

Миграциянын оң таасири да жок эмес. Эмгекке жарамдуу калк катмарлары келечектүү адистиктерге жана кесиптерге үйрөнүп, башка мамлекеттерде эмгектенип атышкан жердештерибиз жана «коммерсанттар» таап аткан акча каражаттары алардын үй-бүлөлөрү жана жакындары үчүн бирден бир жашоо булагына айланып, натыйжада кедейчиликтин жайылышын азайтууда. Ошондуктан керектүү чаралар төмөнкүлөр:

- 1) калктын ички миграциясын стабилдештирип, тартипке келтирүү керек;
- 2) тышкы миграцияны цивилидүү жолго коюу;
- 3) экономикалык жактан жигердүү калк катмарларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн арттыруу.

Андыктан, бул иш-чараларды ишке ашыруу үчүн мамлекет тарабынан каржылоо керек. Анын натыйжасында, калкты иш менен камсыз кылуу, жашоо деңгээлин жана сапатын жогорулатуу, жумушсуздукту азайтуу, дестабилдешүү очокторун жоюу жана социалдык чыңалууну бошондотуу мүмкүндүгү ачылат.

Адабияттар:

1. Перепись населения и жилищного фонда Кыргызской Республики 2009 года Книга III (в таблицах) Регионы Кыргызстана. Джалал-Абадская область. Нацстатком КР. - Бишкек, 2010. с.10.
2. Регионы Кыргызстана. Джалал-Абадская область. Итоги Первой Национальной переписи населения Кыргызской Республики 1999 года. Книга III (серия Р). Перепись населения и жилищного фонда Кыргызской Республики 2009 года Книга III (в таблицах) Регионы Кыргызстана. Джалал-Абадская область. Нацстатком КР. - Бишкек, 2010. - С.10.
3. Регионы Кыргызстана. Джалал-Абадская область. Итоги Первой Национальной переписи населения Кыргызской Республики 1999 года. Книга III (серия Р). Перепись населения и жилищного фонда Кыргызской Республики 2009 года Книга III (в таблицах) Регионы Кыргызстана. Джалал-Абадская область. Нацстатком КР. - Бишкек, 2010. - С.10.
4. Гарипов, Я. З. Опыт построения типологии национально-административных территорий с применением машинной классификации [Текст] (Я.З.Гарипов, И.Н.Рысков). Социологические исследования. – 1979. –№3. – С. 122-132.
5. Кондратьев, В. С. Этносоциология: цели, задачи и некоторые результаты [Текст]: учеб. пособие для вузов (В.С. Кондратьев, А.А. Сусоколов). – М.: Наука, 1984. – 224 с.
6. Таблица изилдөөчү тарабынан изилдөөнүн материалдарынын негизинде түзүлдү.

Рецензент: к.и.н., доцент Молдокасымов К.С.